

IRAK, İRAN VE SURİYE EKSENİNDE TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ (1979-2003)

A COMPARATIVE PERSPECTIVE TO MIDDLE EAST-TURKEY RELATIONS:
IRAN IRAQ AND SYRIA AXIT (1979-2003)

Dr. Öğr. Üyesi. Kaan DİYARBAKIRLIOĞLU

Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kaandbo@yalova.edu.tr

Yalova / Türkiye

ORCID: 0000-0003-4511-5330

ÖZET

Türkiye-Ortadoğu ilişkileri her dönem meydana gelen değişimlere paralel olarak değişiklik göstermektedir. Bağımlı bir değişken olarak lider ve bağımsız olarak meydana gelen uluslararası sistemdeki değişiklikler, Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerini şekillendiren ana eksenini oluşturmaktadır. 1980 yılında Türkiye'nin iç siyasetinde meydana gelen değişimden yola çıkarak uyguladığı politikaların analiz edilmeye çalışıldığı bu makale, Türkiye'nin dış politikada en fazla krizler yaşadığı Irak, İran ve Suriye'yi odak noktası olarak almaktadır. Aynı zamanda bu ülkelerin kendi aralarında meydana gelen değişimler, dönem dönem Türkiye'nin uyguladığı politikaları şekillendirmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bu ülkeler arasında yaşanan sorunlarda da gösterdiği tutum analitik bir bakış açısıyla incelenmeye çalışılacaktır. Son olarak çalışmada liderlerin söylem ve demeçlerine yer verilerek oluşturulan politikaların alt yapısı ve aralarındaki farklılıklar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ortadoğu, Dış Politika, Suriye, Irak, İran, İran

ABSTRACT

Turkey-Middle East relations vary in parallel with the changes that occur in each period. As a leader in the dependent variable and changes occurring in the international system, regardless of Turkey's relations constitute the main axis of shaping the Middle East. In 1980, Turkey's domestic politics in the main square of this article is to try to analyze the policies implemented starting from the change from a maximum of crises in Turkey's foreign policy experience in Iraq, it is Iran and Syria as the focal point. At the same time the changes occurring in these countries themselves, periods are shaping the policies implemented by Turkey. Therefore attitude demonstrated in Turkey's problems in these countries will be examined by an analytical perspective. Finally, in this study, the substructure and the differences between the policies formed by giving place to the statements and statements of the leaders were analyzed.

Keywords: Turkey, Middle East, Foreign Policy, Syria, Iraq, Iran, Iran

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren dış politika tercihlerini uluslararası sistemde ve ulusal yapıda meydana gelen değişimlere göre şekillendirmiştir. Belli kırılmaların yaşandığı dönemler de Türkiye de gerek bölgesel gerekse küresel olarak farklı çözüm yolları ve dış politika tercihlerine yönelmiştir(Sönmezoğlu, 2010: 6). Bu bağlamda ilk kırılmanın ve eksen değişikliğinin yaşandığı yıl olan 1945, 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Stalin'in uygulamaya koymakta kararlı olduğu revizyonist politikaların bir sonucudur. Kurulduğu günden itibaren "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" söylemi ile dış politika da statükocu, özerk bir çizgi izleyen Türkiye, Stalin tehdidi karşısında savaş sonunda uygulamaya koyduğu stratejiyi dönüştürerek, Batı Bloğuna katılmayı seçmiştir. Bu tercih beraberinde iç politika da Batı ile entegre olma ihtiyacını doğurmuş ve 1946 yılında çok partili hayata geçilmiştir. Bu dönemde alınan Marshall ve Truman yardımları çerçevesinde politikalarını şekillendiren Türkiye, 1950 yılında yaşanan iktidar değişikliği ile Batı ile ilişkilerini daha sıkı bir şekilde devam ettirirken diğer yandan da, tarihsel anlamda ortak bir geçmişe sahip olduğu Ortadoğu ile de ilişkilerini geliştirme kararı almıştır (Sönmezoğlu, 2012: 56).

Daha önceki dönemlerde, statükocu tutumu nedeniyle bölgesel barışı ve sınır güvenliklerini garanti altına almak için işbirlikleri geliştiren Türkiye, bu dönemde Batı'nın ekseninde Paktlar oluşturmuştur. Bu bir yandan Türkiye'nin Batı'da ki saygınlığını arttırırken diğer yandan da Ortadoğu'da, Batı'nın Jandarması olarak suçlanmasına neden olmuştur. Demokrat Partinin bu dönemde geliştirdiği politikaların amacı her ne kadar Ortadoğu ile iyi ilişkiler geliştirmek olsa da Bağdat Pakti'nda İngiltere'nin olması, o dönemde Ortadoğu'da yükselen sosyalist, cumhuriyetçi liderlerin Türkiye'yi suçlamalarına neden olmuştur. Popülerliği yükselen ve Arap liderliğine soyunan bu nihai karar vericilerin Ortadoğu ülkelerini Türkiye'den uzaklaştırmaya çalıştıklarını söyleyen Türkmen, bu bağlamda Mısır'ın o dönem de Süveyş Krizi'nde ki diplomatik başarısıyla da ön plana çıkan lideri Nasır'ı bu bağlamda analiz ederek, Nasır'ın Suriye ve Irak'a yaptığı ziyaretlerde Türkiye'yi "emperyalizmin uşağı" olarak nitelendirdiğini söylemektedir (Sönmezoğlu, 2010: 14).

1945 yılı her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir "barış dönemi" olarak tasarlanmış olsa da Sovyetler Birliği'nde Stalin'in Komünist Parti Merkez Komitesi Genel Sekreterliğine seçilmesi hem küresel hem de bölgesel çapta ideolojik temellere dayanan, iki kutuplu yeni bir dünya düzeninin kapılarının aralanmasına yol açmıştır. Bu karşılıklı ideolojik savaş ilk sınavını 1962 yılında gerçekleşen Küba Füze Krizi ile vermiş, topyekun bir yıkımın önüne geçilmesi adına iki kutuplu dünya düzeninin lider ülkeleri Kruşçev'in "barış içinde bir arada yaşama" söyleminin de etkisiyle yumuşama dönemine girilmesine karar vermişlerdir. Ertesinde imzalanan SALT I ve SALT II antlaşmaları her ne kadar görece daha ılımlı bir döneme kapı araladıysa da, Reagan'ın iktidara gelişi ve "Yıldız Savaşları Projesini" geliştirmesi ikinci dalga Soğuk Savaş'ın başlamasına sebep olmuştur.

Her ne kadar 1960'lardan itibaren Türkiye'de iç ve dış politika tanımının ortadan kalktığını ve bu 2 dinamiğin iç içe ilerlediğini savunan görüşler mevcut olsa da Sönmezoğlu'na göre bu 2 dinamiğin ayrı ayrı ele alınması uygulanan politikaların analizinde çok yönlü çıktılar sağlamaktadır. Ancak yine de bu ülkelerin dış politikalarının iç yapılarında meydana gelen değişimlerin tamamen dışında gerçekleşebileceğini söylemek mümkün değildir (Durcan & Karaca, 2013: 4). Bu bağlamda düşünüldüğünde 1960 yılında Türkiye'de iç politika yaşanan olaylar ile paralel olarak Ortadoğu'ya bakış açısı da değişmiştir. Ortadoğu ile ilişkilerin yeniden sınırlandırıldığı bu dönemde 1962 yılından itibaren meydana gelen "U2 Uçak Krizi" ve "Kıbrıs" gibi meseleler sonucu Amerika ile ilişkilerin gözden geçirilmeye başlanması, Türkiye'yi yeni arayışlara yöneltmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün "Johnson Mektubuna" yazdığı cevap bunun en açık göstergesidir. Amerika'nın tutumunun ne dostluğa ne de kardeşliğe sığmadığını söyleyen Milli Şef, Türkiye'nin bir tercihe zorlanması durumunda; yeni bir dünya düzeninin kurulacağını ve Türkiye'nin de bu düzende yerini alacağını söylemiştir (Köse, 2014: 12).

1960'ların ikinci yarısında ilişkilerin "Afyon Krizi" etrafında yeniden bir çıkmaza girmeye başladığı noktada, Türkiye "6 gün savaşları" diye de adlandırılan 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşında ülkesinde bulunan üslerin sadece NATO'nun amaçlarına yönelik kullanılabileceğini ve ABD'nin bu üsler aracılığıyla İsrail'e destek veremeyeceğini söylemiştir. Aynı zamanda 1969 yılında İsrail'in Kudüs'te bulunan El Aksa Camisi'ni yakması sonucu buna tepki olarak Ürdün'ün inisiyatifi, Fas ve Sudi Arabistan'ın desteği ile ilk konferansına gözlemci olarak katıldığı İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı'na) 1969 yılında kuruluşundan itibaren üye olmuştur (Hatap, 2020: 37). Bu da Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik uyguladığı politikalarda cumhuriyet tarihinden itibaren en yakın adımı olarak adlandırılabilir.

1970'li yıllara gelindiğinde Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere de paralel olarak Türkiye, Ortadoğu politikasını yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Özellikle Irak ve Suriye'de Sovyetler Birliği'ne yakın, Sosyalist-Arap milliyetçiliğini savunan Ba'as rejiminin iktidara gelmesi Türkiye'nin bu ülkeler ile ilişkilerini sınırlamasına sebep olmuştur. Aynı doğrultuda Mısır'da ise, iktidara geldikten kısa bir süre sonra Sovyet üslerini kapatan ve liberal ekonomiyi savunan Enver Sedat'ın başa gelmesi, Türkiye'nin Mısır ile ilişkilerinin gelişmesine sebep olmuştur. 6 Ekim 1973 tarihinde başlayan 3. Arap-İsrail savaşında Türkiye'nin, 1967 yılında olduğu gibi ABD'nin incirlik üssünü kullanarak İsrail'e yardım etmesine izin vermeyeceğini açıklaması ve Sovyet uçaklarının Türk hava sahasından geçerek Arap devletlerine yardım götürmesine izin verilmesi, bir yandan ABD ile ilişkilerin sekteye uğramasına sebep olurken, diğer yandan Türk-Ortadoğu ilişkilerinde ılımlı bir döneme girilmesine sebep olmuştur (Gürpınar, 2008: 356-358). Türkiye'nin bu dönemde FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ile de ilişkilerini geliştirmesi ve Ankara'da ofis açılmasına izin verilmesi 1974 yılında "Kıbrıs Harekâtı'nda" kullanılan uçakların acil benzin ve lastik ihtiyacı Libya tarafından karşılanması ile paralel olarak görülebilir.

Bu çalışmanın daha önce de sözü edildiği üzere, gerçekliğin "niçin" ini ne "nasıl" nı sorgulayan, belirli bir perspektif üzerinden bir ideolojinin çöküşünün yarattığı sonuçları inceleyerek Türk dış politikasındaki tercihler üzerinden tüme varmaya çalışan bir çalışma olması, analizimizi yaparken tamamlayıcı bir dil kullanılabilmesi için bizi tarihin belli dönemlerine geri götürmektedir.

Çalışmanın başlangıç noktasını oluşturan 1980 yılı, Türkiye için Avrupa'dan dışlandığı, içeride bir değişim-dönüşüm, dışarıda ise Amerika ile paralel olarak yeni ilişkilere girdiği bir dönem olarak adlandırılabilir. Konunun yapı taşlarının iyi oturabilmesi ve Türk Dış Politika tercihlerinin daha iyi analiz edilebilmesi adına ilk olarak İran İslam Devrimi ile dünyada ve buna paralel olarak Türkiye'nin politikalarında meydana gelen değişimler analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

Belli dönemlerde gerçekleşen siyasi devrimlerin, sadece o ülkeyi değil aynı zamanda bölgeyi hatta dünyayı etkilediğini söyleyen Aksu, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin de bu olaylardan biri olduğunu söylemektedir. Her ne kadar 1941 yılından 1979 yılına kadar süren Şah İktidarları Dönemi'ne Türkiye ve İran arasında dostane ilişkiler yürütülse de özellikle 1970'li yıllardan itibaren 2 ülke arasında bir nüfuz rekabeti yok değildi. Ancak, Şah'ın Batı, özelde de Amerika ile kurduğu ilişkilerden rahatsız olan kamuoyunun 1979 yılında Humeyni'nin başlattığı hareketleri tam destek vermesi, Şah'ın ülkeyi terk etmesine ve İran'da yeni bir dönemin başlamasına sebep oldu. İran'da Batılılaşma yanlısı, bu doğrultuda reformlar yapan Şah rejiminin yerine din/devlet anlayışından hukuk anlayışına kadar Türkiye ile taban tabana zıt bir yönetimin kurulması iki ülkenin birbirine karşı kuşku ve güvensizlik duymasına sebep olmuştur (Güzel, 2018: 17).

İran İslam Devrimi, sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada büyük bir etki yaratırken İran ile Şah döneminden beri dostane ilişkilere sahip bir diğer ülke olan Amerika'nın da en büyük 2 müttefikinden 1 tanesini kaybetmesine neden oldu. Devrim ile birlikte dış politika tercihlerini kökünden değiştiren İran için "Büyük Şeytan Amerika" söylemi en büyük meşruiyet kaynaklarından biri haline gelmişti (Held, 2018: 20-21). Ortadoğu'da temel amacı İsrail Devleti'nin

çıkarlarını korumak ve petrolün denetimini sağlamak olan Amerika için İran İslam Devrimi'nden hemen sonra Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, başkan Jimmy Carter'ın yeni doktrinler geliştirerek, ABD'nin bölgedeki politikalarını değiştirmesine sebep olmuştur (Doster, 2012: 46). Bu bağlamda "Carter Doktrini" adı altında belirleyen politikalar ile birlikte 2. Dalga Soğuk Savaş olarak adlandırılan döneme perde aralamış ve bir süre sonra Türkiye'de meydana gelen askeri darbe de Ortadoğu'ya yönelik politikaların bu çerçevede şekillenmesine sebep olmuştur.

1.1. İran-İrak Savaşı Özelinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Her ne kadar 12 Eylül darbesinden sonra bazı yazarlar Türkiye'nin Ortadoğu'ya karşı tutumunun değişmediğini öne sürse de İran İslam Devrimi ile paralel olarak yaşanan olaylar durumun böyle olmadığını; Türkiye'nin Ortadoğu Politikalarını hem bu değişimlere hem de bağımlı bir değişken olarak yeni liderlere göre değiştirdiğini bize gösterir. Bunun en temel nedeni her ne kadar yeni yönetim uluslararası örgütlere bağımlılığını bildirse de Avrupa Birliği'nin yaşanan insan hakları ihlallerinden dolayı Türkiye ile ilişkileri askıya almasıdır. Bu çerçevede Türkiye yeni ekonomik ve siyasi ortaklar arama yoluna gitmiş ve Ortadoğu ile ilişkilerini yeniden geliştirme yolunu seçmiştir. Ortadoğu'da bu dönemde yaşanan en büyük değişimleri İran'daki İslam Devrimi, Irak'ta Ba'as yönetiminden Saddam Hüseyin'in başa gelmesi olarak değerlendiren Sinkaya, kısa bir süre sonra bu 2 ülke arasında çıkacak savaştan en karlı çıkan devletlerden birinin Türkiye olduğunu söylemektedir(Sinkaya, 2011: 7).

Humeyni iktidarının yüksek rütbeli subayları tasfiye etmesi ve Amerika ile yaşadığı krizi fırsat bilen Saddam yönetimindeki Irak, İran'ın 2 tarafında ihtilafli oluşu bölgeden askerlerini çekmesini istemesi üzerine aldığı ret cevabı ile Irak 1975 yılına Cezayir'de Şattül Arap su yolunun güvenliği sebebiyle imzalanan antlaşmayı reddetti ve İran'a savaş ilan etti.1980-1988 yılları arasında gerçekleşen, yaklaşık 1 milyon insanın hayatını kaybettiği ve yaklaşık 150 milyar dolar maddi hasar ile sonuçlanan İran-İrak Savaşı her ne kadar ilk aşamada Irak'ın üstünlüğü ile başlasa da, İran'ın direnişiyle yıpratma savaşına dönüşmüş ve kazananın olmadığı bir savaş olarak sonuçlanmıştır(Semiz & Akgün, 2016: 167).

Türkiye'nin bu dönemde tarafsız bir siyaset gütmesi ve savaşın durdurulması için İİT (İslam İşbirliği Teşkilatı) tarafından kurulan arabulucu heyetin içinde yer alması ve başta Dışişleri Bakanı sonrasında Başbakan'ın bu müzakereler dahilinde sık sık Tahran ve Bağdat arasında diplomasi oluşturmaya çalışması 2 ülkenin de Türkiye'nin tarafsızlık samimiyetine inanmasına ve karşılıklı olarak azımlık haklarını karşı ülkede bulunan Türkiye Büyükelçiliğinin garantörlüğüne vermelerine neden olmuştur. Siyasi başarıların yanına bu dönemde gelişen ilişkiler ekonomik başarıları da beraberinde getirmiştir. Dönemin petrol kıtlığı düşünüldüğü zaman, Türkiye'ye ihtiyaçlarının daha kolay teminatı konusunda anlayış sağlanması bunun en temel sebebidir. Her ne kadar laik cumhuriyetçi yapısıyla Türkiye Irak'a kendisini daha yakın hissetse de 1981 yılında "Kerkük-Yumurtalık" petrol boru hattının kapasitesinin artırılması için Irak ile antlaşmaya varıldığı aşamada İran'da bu boru hatlarına saldırıda bulunmayacağına dair taahhütte bulunmuştur. 1983 yılında yapılan seçimlerde Başbakan olarak seçilen Turgut Özal, ekonomi temelli dış politika anlayışını daha da ileri seviyeye taşıyarak 24 Ocak Kararlarından çok daha ileri düzeyde bir "liberalizasyon restorasyonuna" girişti(Güzel, 2018: 6). Bu bağlamda ihracat temelli dış politikası ile komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya başlayan Türkiye'nin bu 8 yıllık süreçte Irak ve İran'a karşı uyguladığı dış politika temelde bu şekilde açıklanabilir.

Her ne kadar Türkiye bu dönemde Ortadoğu ile ekonomi temelli ilişkiler geliştirip, bölge ülkelerinin gözünde Türkiye'yi "arabulucu" konumuna soksa da Türkiye "Batıcılık" imajından asla taviz vermemiştir. Türkiye için en makul yolun Avrupa yolu olduğunu söyleyen Özal, yeniden AB'nin yolunu tutmuş ve tam üyelik için yeniden başvurmuştur. Üyelik olmadığı noktada ortaklık antlaşmasını uygulamakta gönüllü olan Özal nihai hedefin Gümrük Birliği olduğunu belirtmiştir.

Bu da bize Türkiye'nin bu dönemde sadece Ortadoğu'ya karşı değil, birçok bölgede ekonomik temelli dış politika yönelimleri sergilediğini göstermektedir.

1.2. 1980-1988 Arasında PKK Ekseninde Türkiye ve Suriye İlişkileri

Irak ve İran ile ilişkiler uzlaşma üzerine inşa edilirken Suriye'de ise durum bunun tam tersi yönündeydi. Her ne kadar ASALA terör örgütünün eylemleri belli oranda kontrol altına alınmış olsa da 12 Eylül sonrasında Türkiye'de bulunan çeşitli terörist gruplara sahip Kürt ve Ermeni "yabancı terörist savaşçıların" Suriye'ye geçmesi 2 ülke arasındaki en temel problemlerden bir tanesiydi. Her ne kadar 2 ülke arasında 1981 yılına "Suçluların İadesi ve Ceza İşlerinde Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmış olsa da antlaşmada ki siyasi mülteci tanımının yeterince kapsamlı bir şekilde belirtilememesi teröristlerin siyasi mülteci olarak tanınmamasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'ye yönelik gerçekleşen saldırılarda Türk hükümetinin girişim ve uyarıları Suriye hükümetince bu eylemlerde hiçbir etkisinin bulunmadığı şeklinde cevaplanıyordu. Buna karşılık 1983 yılında Türkiye'de kurulan yeni hükümet baskı ve uyarıları arttırınca Suriye Hükümeti, ASALA ve PKK terör örgütüne mensup terörist gruplarını kendi topraklarından çıkararak İran'a, Kuzey Irak'a ve Lübnan'da bulunan Bekaa Vadisi'ne gönderdi. Ancak Bekaa Vadisi'nin hala Suriye'nin etkisinde olması ve Irak sınırına terör gruplarının gönderilmesi Türkiye'nin sınır güvenliği için ciddi bir sorun teşkil ediyordu (İşeri, 2008: 44).

Bu bağlamda Türkiye, bu ülkeler ile yeni sınır güvenliği antlaşmaları yapma yoluna gitmeye karar vermiş ve 1983 yılında Irak ile "Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Ancak aynı yıl 10 Mayıs'ta Hakkari'de PKK tarafından 3 askerinin öldürülmesi ile Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından geniş çaplı bir hareket başlatılmış, Irak topraklarında 5 km'ye kadar ilerlenmiştir (Polus & Benny, 2017: 447).

Her ne kadar bu durum karşısında Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) en fazla kendisinin ve sivillerin zarar gördüğünü belirterek Irak Hükümeti'ni buna imkân verdiği için suçlarsa da ASALA'nın meşruluğunu ve etkinliğini kaybetmeye başlamasıyla birlikte PKK'nın Haziran 1983 tarihinde Türkiye'ye karşı "profesyonel gerilla savaşı" başlatma kararı alması bu bağlamda Irak'taki siyasi aktörlerin PKK terör ile eşgüdümsel olarak hareket ettiği açıkça görülmektedir. Bunun farkında olan Irak yönetimi, 1984 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile 1983 yılında yapılan Sınır Güvenliği antlaşmasının kapsamını genişleterek "Güvenlik Protokolünü" imzalamıştır. Bunun ile birlikte iki ülke de birbirlerinin topraklarında 5 km kadar sıcak takip hakkına sahip olmuştur. Antlaşma her ne kadar 1988 yılında Irak-İran savaşının sona erdirilmesi ile birlikte sona erdirilse de bu döneme kadar özellikle de 1986-87 yılında Türkiye'ye PKK'ya karşı Kuzey Irak'ta operasyonlara girişebilme hakkı tanımış ve operasyonlarını etkili şekilde yapmasına alan sağlamıştır (Altunışık, 2008: 48).

Bu operasyonlara en büyük tepkilerin KBP ve onu destekleyen İran ve Suriye'den gelmesi Türkiye'nin Irak ile ilişkilerini sıkılaştırmasına ve İran ile sınırlandırmasına sebep olmuştur. Suriye'nin PKK'ya olan desteğini arttırması ile birlikte dönemin başbakanı Turgut Özal Şam'ı ziyaret ederek tarafların kendi toprakları üzerinde karşı tarafta yönelik faaliyetlere izin vermemeyi ve silahlı eylemlere katılan kişileri geri vermeyi taahhüt eden bir protokol imzaladı. Ancak geçen zaman dilimi içinde Suriye, PKK'nın yine kendi topraklarından geçmesine göz yummayı sürdürdü. Bu bağlamda Suriye ile ilişkiler 1990'lı yıllarda Türkiye'nin PKK ile yoğun bir mücadele içine girmesine rağmen, Suriye devlet başkanı Hafız Esad'ın kardeşinin, bir Kürt Devleti'nin kurulmasının gerekli olduğunu ve bu nedenle PKK'ya desteklerini sürdüreceğini açıklamasıyla yeniden şiddetlenecek ve ikinci bölümde detaylandırılacak olan "Öcalan Bunalımı" ertesinde imzalanacak olan Adana Mutabakatına kadar karşılıklı misillemeler ile devam edecektir (Bilen, 2009: 27).

Irak-İran savaşının sona erdiği 1988 yılından, Soğuk Savaşın sonuna kadar geçen sürede Türkiye, Irak ile ekonomik ve siyasi işbirliğini sürdürürken, İran ile ideolojik bağlamda yaşanan zıtlık, örneğin Türkiye'ye gelen İranlı yöneticilerin Anıtkabir'i ziyaret etmekten kaçınması veya 10 Kasım'da bayrağın yarıya indirilmesinin reddedilmesi Türkiye'nin İran ile ilişkilerini ikili bir sarmala sürüklemektedir. Bu ideolojik karşılığa rağmen ticaret hacmi 1985 yılında 2 milyar dolara ulaşarak, rekor kırmıştır (Doster, 2012: 48).

İran ile ilişkilerin yanı sıra Türkiye, 1988 yılında sona eren Irak-İran savaşının sonrasında da büyük bir sorun ile baş başa kalmıştır. Silahlı direniş gösteren Kürt gruplarını cezalandırmak için 1988 yılında Saddam Hüseyin tarafından 250.000 Kürt göçe zorlanmış ve sınırda uygulanan kimyasal silahlar neticesinde Kürtlere yönelik gerçekleştirilen "Halepçe Katliamı" İran sınırının Kürtler tarafından kapatılması ile bu Kürtlerin Türkiye'ye yönelmesine sebep olmuştur. Her ne kadar başta Türkiye Irak ile sınırı kapattığını ilan ettiyse de daha sonra yığılan Kürtlere geçici ikamet hakkı verileceğini fakat mülteci statüsü tanınmayacağını açıklamıştır (Gökcan, 2018: 177).

2. Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

1991 yılında Doğu Bloğunun çökmesi ile Türkiye hem Batı Bloğuna dahil olmanın avantajları hem de önceki dönemlerde gerçekleştirdiği dış politika tercihlerinin sonuçlarıyla bir kez daha yüzleşmek zorunda kalmıştır. İki kutuplu dünyanın sona ermesi ve ülkelerin tek tek bağımsızlıklarını kazanmaya başlaması 2 yıl gibi çok kısa bir sürede Türkiye'nin komşularının 2 katına çıkmasına sebep oldu. Tam da bu noktada Faruk Sönmezoğlu'na göre, bu yeni dünya düzeninde birçok bölgesel krizin meydana geldiği göz önüne alındığında Türkiye'nin politikalarını şekillendirmesi için yeni bir strateji, yeni bir kimlik ve yeni hedefler belirlemesi gerekiyordu (Sönmezoğlu, 2008). Sovyetler Birliği'nin çöküşü, dünyadaki konumu NATO üyeliği ve Amerika müttefikliği olarak görülen Türkiye'nin stratejik önemini kaybettiğine dair tartışmaların ortaya çıkmasına neden oldu. Aynı zamanda bölgesel krizlerin meydana gelmesi ile farklı çatışma alanlarının merkezinde duran Türkiye'nin bu yeni çok-ülkeli jeopolitik konumuyla baş edip edemeyeceği sorusunu gündeme getirmekteydi. Genel anlamda bu dönemde Türkiye bir yandan ekonomik krizler ile mücadele ederken bir yandan da terörizm tehdidini bertaraf etmek için uğraşıyordu. Her ne kadar Avrupa Birliği ile yaşanan yakınlaşmanın getirdiği yeni demokratikleşme politikaları uygulanmaya konulsa da çözümlerin yaşandığı bölgelerde yaşanan krizler bağlamında Türkiye iç dinamikleri de göz önüne alarak dış politikasını şekillendirmeye çalışmıştır. Bir sonraki bölümde, bu bağlamda Irak ve Suriye ile Ortadoğu'da yaşanan krizler ele alınacaktır.

2.1. Irak'ın Kuveyt'i İşgali ve Körfez Müdahalesinde Türk Dış Politikası

Saddam Hüseyin'in, İran'a ve Körfez'e İslam Devrimini yayma tehlikesine karşı, Arap dünyasının çıkarlarını savunmak ve yeni lideri konumuna gelmek için 1980-88 arasında yaşanan savaşta dışarıya 80 milyar dolar kadar borçlandı. Bu dönemde savaş sonrası gelen askerlerin istihdamlarının sağlanması ve artan işsizliğe, enflasyona çözüm bulunması gerekiyordu. Her ne kadar İsrail ve emperyalizm karşıtlığı söylemleri popülerliğini korumaya devam etse de bunun devamlılığı için ekonomik olarak ülkenin daha iyi konuma gelmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu bağlamda, Saddam Hüseyin, Kuveyt'in tarihsel bağlamda Irak'a ait olması gerektiğini, Kuveyt'in savaş döneminde uluslararası arenaya OPEC tarafından kendisine konulan kotanın üstünde petrol çıkardığını ve Irak ekonomisine zarar verdiğini söyleyerek savaştan 2 yıl sonra Kuveyt'i işgal etti ve Kuveyt'i, Irak'ın 19. ili olarak ilan etti (Er, 2007: 7).

Irak'ın işgal hareketi ise başta Amerika olmak üzere bütün dünyanın dikkatini tekrar bu yöne çekmesine sebep oldu. Petrol rezervlerinin %60'ının bulunduğu Ortadoğu ve Kuveyt bölgesinde kontrolü kaybetmek istemeyen Batılı güçler, bu işgale seyirci kalmadılar ve hemen toplanma kararı alan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi "uluslararası barış" ve "istikrarı" bozduğu tespit edilen Irak'a zorlayıcı diplomasi yöntemi ile çıkması için nota verildi. Ancak Irak'ın bu sürede Kuveyt'ten

çekilmemesi ile ambargo kararı verildi ve başını Amerika'nın çektiği, BM Uluslararası Koalisyonu kuruldu ve Kuveyt'e müdahale edilerek Irak kuvvetlerinin Kuveyt'ten çıkarılması sağlandı (Sinkaya, 2011: 88).

Türkiye'nin Körfez müdahalesine yönelik izlediği dış politika Irak'a karşı kurulan uluslararası koalisyona katılmak olmuştur. Bu kararın Türkiye'nin hem ulusal güvenliğini hem de görece olarak soğuk savaştan sonra oluşan tek kutuplu yenedünya düzenindeki yerini korumaya yönelik bir karar olduğunu belirten Kut, o dönemde birçok karar alıcının Özal'ın bu kararına karşı çıkmasının ve Türkiye'nin uygulamaya başladığı yeni "aktif politikanın" başlangıcı olduğu söylemlerine karşı çıkarak o günkü uluslararası ve bölgesel ortamda Türkiye'de hangi hükümet olursa olsun vereceğin kararın başka bir şey olamayacağını belirtmektedir. Ancak yine de Körfez krizinin, Türkiye'nin, çok yönlülüğü ve doğrudan taraf olmadığı çatışmalara uluslararası yaptırım kararları ve askeri müdahaleleri destekleyen yeni dış politika yöneliminin görülmesi bakımından önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

Türkiye'nin Körfez müdahalesinde ABD'nin en temel müttefiki olması, uluslararası hukuk ve normlar bakımından meşru görülebilir. Bunun nedeni ise, Irak, Kuveyt'i işgal ederek, uluslararası hukukun en temel prensiplerinden biri olan "devletlerin toprak bütünlüğü" ilkesini ihlal etmiştir. Ancak Türkiye 1991 Körfez müdahalesine kadar olan süreçte Ortadoğu'ya kadar tarafsız politikasını sürdürmüş ve karşılıklı bağımlılık çerçevesinde özellikle 1980 sonrasında Irak ile yoğun ekonomik, mali ilişkilere girmiş; ayrılıkçı Kürt hareketine karşı işbirliği içerisinde hareket etmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye'nin bağımlı bir değişken olarak nihai karar alıcı olmamasına rağmen Cumhurbaşkanı Özal'ın oldukça etkin bir şekilde yer aldığı krizde Türkiye, Irak'a karşı olumsuz bir tavır almış, Kerkük boru hattını kapatmış, ambargo uygulamış ve BM askeri operasyonlarına katkıda bulunmuştur (Günel, 2016: 158).

Her ne kadar bazı uzmanlar, hangi lider olursa olsun Türkiye'nin bu konuda seçeceği dış politika yöneliminin aynı olacağını savunsa da Cumhurbaşkanı Özal bu krizde çarpıcı bir şekilde ön plana çıkmış, yetkili bakanların yerine geçerek kararın yetkili kurumlarca alınmasını engellemiştir. Özal'ın bürokrasiyi saf dışı bırakan bu saldırgan tutumu Türkiye'ye yönelik çok ağır suçlamaların yöneltilmesine sebep olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde demokratik olmayan bir sisteme doğru itildiğine ve Anayasa'nın ihlal edildiğine yönelik eleştirilerin savunduğu temel düşünce ise Özal'ın böylelikle uzun zamandır planladığı Başkanlık sistemine geçme hedefidir (Özdemir, 2014: 63-64).

2.2. Körfez Müdahalesinin Sonuçları ve Çekiç Güç

Türkiye, Körfez müdahalesi ile birlikte bölgeye yönelik sürdürdüğü Araplar arasındaki ihtilaflara karışmama politikasını terk etmiştir. Türkiye'nin ABD ve Avrupa ülkelerinin BM'de kararlaştırdığı bu ambargoya uymasının bir diğer nedeni; İran dahil, birçok ülkenin buna katılmasıdır. Böylece Türkiye, BM'nin 661 numaralı kararına uyararak yumurtalığa giden Kerkük boru hattını kapatmıştır. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'ten çekilişi ile Körfez müdahalesi sonlanmış ve bunun Türkiye'ye bir takım sonuçları olmuştur (Er, 2007: 11). İlk olarak petrol boru hattının kesilmesi ve Irak ile ticaretin durması, Türkiye'yi ekonomik anlamda zor duruma sokmuş, gelir kayıplarının karşılanmasında ne BM'den ne de ABD'den yeterli destek alınamamıştır. Bunun neticesinde Türkiye 50 milyar dolarlık bir zarara uğramıştır (İnan, 2013: 5). Aynı zamanda Irak ile "teröre karşı işbirliği" politikası sekteye uğramış ve Türkiye ilerleyen dönemlerde daha ağır bir şekilde PKK terörü ile uğraşmak zorunda kalmıştır.¹

Siyasi boyutuyla bakıldığı zaman ise, her ne kadar tek kutuplu yenedünya düzeninde Batı'ya karşı prestij kazanmak ve bölgesel bir aktör haline gelmek için Batı ile hareket etmeye çalışılmışsa da bu kararı alırken anayasanın ihlal edilmesi, Özal'ın yürütme erkinin başı olmasına rağmen Başbakan,

¹ Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için Bkz.: (İnan, 2013, 1-18).

Bakanlar kurulu, bürokrasiyi yok sayması ve nihai karar alıcı gibi davranması; Batı tarafından Türkiye'nin hukuk yolundan ayrılığı olarak adlandırılmış ve yoğun eleştirilere maruz bırakılmıştır. Aynı zamanda "Halepçe Katliamına" benzer bir kıyımın yakalanmak istemeyen Irak Kürtleri'nin Türkiye sınırına dayanmasına sebep olmuştur. Türkiye her ne kadar başta Birleşmiş Milletler'in konu ile ilgili bir adım atmasını beklese de ABD ve Avrupalı ülkeler sorumluluğu Türkiye'ye yüklemiştir. Ancak Türkiye PKK sorununu ve 1988 yılında sığınmacılar ile yaşadığı olumsuzlukları göz önüne aldığına, siyasi ve ekonomik gerekçeleri öne sürerek sığınmacıları kabul edemeyeceğini açıklamıştır. Bunun sonucunda Özal, "Ehven-i Şer" bir adım olarak gördüğü bir uygulamaya gitmiştir. ABD ile işbirliği yaparak Kuzey Irak'ta göçmen kampları oluşturulmasına destek vermiş, Saddam'ın buraya ulaşmasını engellemek içinde bir yandan BM'nin 687-688 kararları ile Irak'ın silahsızlanmasına yönelik önlemler alınırken diğer yandan BM çatısı altında Türkiye'de 36 paralel kuzey 32 paralel güney bölgesinde uçuşa yasak bölge oluşturularak "huzur operasyonu" adı altında mültecilere yardım ve korunmasını öngören İngiltere ve Fransa'nın da dahil olduğu "çekiş gücü" oluşturulmuştur (Aldur, 2009: 74).

Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde konuşlandırılan bu çekiş gücün, amaçlarından saptırılarak PKK'ya yardım götürdüğüne anlaşılmaması ile birlikte Türkiye 2003 yılında bu uygulamaya son vermiştir. Ancak bu çekiş gücü ve göç dalgalarının Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilediği gerçeğini değiştirmemektedir. Bunların en başında Bağdat'ın denetiminin bölgede olmaması nedeniyle, PKK'nın etkinliği artması gelmektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar Türkiye, Körfez Müdahalesine büyük kazanımlar elde etmek için katıldıysa da eli boş dönmüştür. Bununla birlikte Kerkük boru hattının kapanması ülkede, ekonomik göstergelerin bozulmasına yol açmıştır. Irak'ın güçsüzleşmesi ile ortaya çıkan otorite boşluğu "çekiş gücü" ün amaçları dışında kullanılması ile daha da artmış, bu da Türkiye'nin 1990'lı yıllarda savunma harcamalarına ağırlık vermesine ve ekonomik krizler sarmalına girmesine sebep olmuştur.

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Öcalan Bunalımı ve Türkiye-Suriye İlişkileri

Sovyetler Birliği ile uzun süre müttefik olarak kalan Suriye, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Irak'ın yenilgisi ile yalnız kalmış, bu bağlamda Moskova dışı ülkeler ile ilişkilerini geliştirme yolunu seçmiştir. 1980'lerden itibaren Türkiye'nin GAP'ı desteklemesine karşılık olarak PKK'ya destek veren Suriye ile Türkiye arasındaki ilişkiler Abdullah Öcalan'ın tüm uyarılara rağmen hala Suriye'de ikamet etmesiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu. Dönemin kara kuvvetleri komutanının 1998 yılında yaptığı konuşmada "Türkiye beklediği karşılığı görmezse Suriye'ye karşı her türlü tedbiri almaya hakkı vardır" sözlerini sarf etmesi durumun Türkiye açısından hassasiyetini gözler önüne sermektedir (Gökcan, 2018: 10).

Soğuk Savaş'tan sonraki süreçten başlayarak 1998 yılına kadar geçen aralıkta Türkiye-Suriye ilişkilerinin çıkmaza girmesine sebep olan ilk olay Türkiye'nin 1992 yılında yaptığı baskılar sonucu Suriye'deki kampları kapatmasıdır. Çünkü Türkiye "Su Sorununun" gelişimini Suriye Hükümeti'nin bu kampları kapatmasına bağlamıştır. Fakat bunu takip eden 93-94 yıllarında herhangi bir gelişme sağlanamamış ve Suriye PKK'ya verdiği desteği devam ettirmiştir. Bununla eş zamanlı olarak Suriye'nin Yunanistan ile stratejik antlaşmalar yapması ve "su sorununun" uluslararası ortama taşıyarak Türkiye'yi sıkıştırıp, zor durumda bırakmak istemesi Türkiye ve Suriye ilişkilerinde gerilimin tırmanmasına sebep olmuştur (Bilen, 2009: 84).

Suriye'nin uyguladığı bu politikalara karşılık olarak Türkiye 1994 yılında itibaren İsrail ile ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu dönemde İsrail Başbakanı Netanyahu'nun PKK'ya yönelik açıklamaları 2 ülke arasındaki ilişkilerin artmasına sebep olmuş, 1997 yılında Hatay'da PKK'nın etkinliğinin artmasına misilleme olarak Türkiye, ABD ve İsrail ile birlikte Doğu Akdeniz de tatbikat yapacağını açıklamıştır.

1998 yılına gelindiğinde Türkiye, “kontrollü tırmandırma siyaseti” izleyerek askerlerini Suriye sınırlarına kaydırmıştır. Türkiye’nin bu kararlılığı Adana görüşmelerinin sonunda Öcalan’ın Suriye’den çıkarılmasına ve Suriye’nin tutumunun yumuşamasına sebep olmuştur.

19-20 Ekim’de Mesut Yılmaz önderliğinde başlatılan “Adana Görüşmeleri” sırasında Suriye, PKK’yı terör örgütü olarak tanımayı kabul etmiş ve Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Türkiye için Öcalan’ın yakalanması süreci başlatılmış ve ABD’nin de desteğiyle Öcalan yakalanmıştır ve Suriye “Su Sorununa” karşılık PKK kartını oynamaktan vazgeçmiş, Türkiye’nin eli güçlenmiştir (Bilen, 2009: 89).

Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkiler, Hafız Esad’ın ölümü ile Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in cenazeye katılımından sonra iyileşme sürecinin hızlanmasına sebep olmuştur. Suriye’de yönetime gelen Beşar Esad, Suriye ekonomisinin batıya yönelmesine dönük politikalar izlemeye başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak 2001 yılında Türkiye ve Suriye arasında ekonomik protokol imzalanmıştır. Sınır ticaretinin artmasına yol açan ve ilişkilerde “altın çağın” yaşandığı bu dönem ilişkileri geliştirmek amacıyla Türkiye ile Suriye arasında 2002 yılında askeri işbirliği antlaşması imzalanmıştır.

Sonuç olarak 1980 sonrasında Suriye ile ilişkilerde gerilim dönemi başlamış, Suriye’nin PKK’ya destek vermesi güvenlik meselelerini ön planda tutan Türkiye için Suriye ile ilişkilerin durdurulması ile sonuçlanmıştır. Soğuk Savaştan sonra Sovyet bloğunun çökmesi, Suriye’nin en büyük müttefiki olan Sovyetler Birliği’nin desteğini kaybetmesine ve diğer ülkeler ile ilişkilerini geliştirmesine sebep olmuştur. Türkiye’nin de bu dönemde misilleme yolu ile İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi, 1998 yılında Türkiye’nin kontrollü tırmanma siyasetini benimseyerek Suriye sınırına asker yığması, Suriye’nin geri adım atmasına sebep olmuştur. Adana Mutabakatı, ilişkilerin ılımlaşması noktasında en önemli adımlardan biri olmuş, ABD’nin Irak müdahalesinde Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen Suriye için Türkiye en iyi alternatiflerden biri konumuna gelmiştir.

3. 2000’li Yıllarda Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

2000’li yıllar Türkiye’de yeni bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır. Koalisyon hükümetleri dönemi sona ermiş ve halefi olan İslamcı çizgilerinden ayrıldıklarını, nihai hedeflerinin Avrupa Birliği’ne katılmak olduğunu söyleyen Ak Parti iktidara gelmiştir. Bu nedenle 2002 yılından sonra Türkiye’nin olaylara yaklaşımlarını ve dış politika krizlerine verdiği tepkileri yeni bir bakış açısıyla yorumlamak gerekir. Ak Parti’nin iktidara geldiği yılın hemen ertesinde Amerika’nın Irak’ı işgal etme kararı ve Türkiye’nin buna gösterdiği reaksiyon, uygulanan politikaların farklılıklarını görmek açısından oldukça önemlidir.

3.1. 1 Mart 2003 Tezkeresi ve Türkiye’deki Politika Değişimleri

11 Eylül saldırıları dünyada güvenlik anlayışının değişmesine yol açtığı gibi, ABD’nin Ortadoğu’ya karşı tutumunun da kökünden değişmesine sebep oldu. Terörizm ile mücadele adına Ortadoğu’da demokratik, rol model bir ülke kurgulayacağını açıklayan ABD başkanı Bush, bunun için en ideal ülkenin Irak olduğu sinyalini 2001 yılında Brüksel’de gerçekleşen bir konferans sonrasında vermiştir. Milliyetçilik ve terörizm tehdidinin medya araçlarıncı baskın bir şekilde kamuoyu desteğini alan G.W. Bush, 11 Eylül sonrasında uluslararası terörizme destek veren ülkelerin başında Irak’ın geldiğini, Saddam önderliğinde Irak’ın kitle imha silahları ürettiğini ve bunun bölge ve dünya barışını tehdit ettiğini savunmuştur. Buna altyapı olarak BM silah denetçilerinin Irak’ta çalışmasına izin verilmediğini göstermiştir. Bunun karşılığında Irak her ne kadar bu gerekçeleri yok etmek adına BM kararlarıyla uyum içinde çalışıyorsa da ABD, kendisine ve uluslararası barışa tehdit oluşturduğuna inandığı bir ülkeye BM kararı olmadan da saldırıyı meşru görüyor ve bunun alt yapısını “Ortadoğu da insan haklarına saygılı, demokratik, laik yeni bir cumhuriyet” savıyla sağlamlaştırıyordu (Sönmezoglu, 2012: 217).

ABD, Irak'ı işgalinde en büyük destekçisinin Türkiye olmasını bekliyor ve politikalarını buna göre belirleyerek Türkiye'nin işgale askeri destek vereceği seçeneğine kesin gözüyle bakıyordu. Bu bağlamda Başbakan Gül, 6 bölge ülkesine ziyaretler düzenleyerek en sonunda Türkiye'nin krizin barışçıl yollarla çözülmesinden yana olduğunu açıkça dile getirdi. Bu niyetini hem Türkiye hem de dünya kamuoyunda göstermek amacıyla ise İstanbul'da 6 ülkeden oluşan bir zirve toplandı. Fakat yapılan ziyaretler ve sonucunda toplanan zirve bir sonuç vermedi, tek başına iktidar partisi olan AKP milletvekillerinin çoğunlukta olduğu TBMM, 1 Mart 2003 tarihinde gerçekleşen oturumda sürpriz bir karar kabul etti ve tezkereyi kabul etmedi. Bu karar sonucunda Türkiye'nin ABD'nin Irak işgalinin dışında kalması, Türkiye içinde ve dışında birçok uzmanı şaşırtmış ve bu dış politika başta ABD olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri ile olan ilişkilerde de ciddi sonuçlara yol açmıştır (Sönmezoğlu, 2012: 221).

Savaşın dışında kalınması üzerine birçok fikir ortaya atılsa da bunların en önemlisi, Türk kamuoyunun büyük çoğunluğunun ABD'nin Irak operasyonunu hukuk dışı bulmasıdır. Bunun nedeni ise Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 92. Maddesinde belirtilen; "Türkiye'nin uluslararası operasyonlara katılabilmesi için uluslararası meşruiyetinin olması" şartıdır. ABD'nin Irak'a yönelik operasyonunda BM Güvenlik Konseyi kararı olmaması, işgalin hukuk dışı olduğunun en açık göstergesidir. Bunun yanında Türk kamuoyunun ve bürokrasideki karar alıcıların işgale katılmak istememelerindeki bir diğer etken, Körfez Savaşı'nın bıraktığı "kötü" mirastır. Türkiye'nin Körfez Savaşı sonrası büyük bir hayal kırıklığı yaşamayı ve ekonomik olarak zarara uğraması, bununla paralel olarak zararın tazmin edilmemesi, "huzur operasyonları" ve oluşturulan çekiç güç ile PKK'ya destek sağlanması Türkiye'nin süttan ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer özdeyişine göre hareket ettiğini söylemek mümkündür (Sönmezoğlu, 2010: 39).

Türkiye'nin savaş dışında kalmasında en önemli etkilere biri de Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin maddi konularda anlaşmaya varamamasıdır. Türkiye bu savaşa girerse 32 milyar dolar zarar edeceğini ve bu zararın ABD tarafından tazmin edilmesi gerektiğini dile getirmiş, ABD ise zararın 6 milyar dolarının karşılanıp, 22 milyar dolarının ise krediler ile verilebileceğini söylemiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesine gelme potansiyeli olan göç dalgalarının engellenmesi için asker sevkiyatının yapılmasının istenmesi, ABD tarafından Kürtleri küstürmek istemediği için reddedilmiştir (Sönmezoğlu, 2010: 40).

Türkiye savaş dışı kalarak bir taraftan Batılı devletler tarafından olumlu bir bakış açısına sahip olurken, diğer taraftan Türkiye'de yaşanabilecek bir iç savaş veya ekonomik kriz riskinden kurtulmuştur. Türkiye demokrasisi çok uzun zaman sonra bir dış politika krizinden etkinliğini göstermiş, bununla beraber Avrupa Birliği ile ilişkiler yeni bir döneme girmiştir.

Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde oldukça yapıcı bir role sahip olan 1 Mart Tezkeresi, savaş sonrasında AB'nin Türkiye algılamasının kapsamlı bir şekilde düzelmesine ve 2 tarafında birbirine dönük güvenlik ve strateji ihtiyaçlarının her zamandan fazla olduğunu fark etmelerine sebep olmuştur. Bu bağlamda 2004 yılında imzalanan Müzakere Çerçeve belgesi tarihi bir adım olarak nitelendirilmekte ve bunun nedeni Türkiye Cumhuriyeti'nin Irak müdahalesine karşı gösterdiği reaksiyon olarak görülmektedir.

Avrupa Birliği'ne karşılık Amerika Birleşik Devletleri ise, Türkiye'nin desteğini ve işbirliğini alamamış olmaktan dolayı çok büyük bir şok yaşamıştır. Bunun nedeni ise Irak Savaşı'nda Türkiye'nin gösterdiği tutumun iki ülke arasında Soğuk Savaştan beri işleyen geleneksel işbirliği modelinden sürpriz bir şekilde sapma olarak görülmesidir. Türkiye de aynı şekilde ABD'nin savaş boyunca ve sonunda kendisine dönük politikasından dolayı hayal kırıklığına uğradı. Taraflar arasındaki gerilim gün geçtikçe arttı ve Irak'ın yeniden yapılanması sürecinde 2 taraf arasında birçok ihtilaf ve çatışma meydana geldi. Bunların en başında Kürtlerin, yeniden kurulan Irak içerisindeki konumudur. ABD, Irak'ın yeniden şekillenmesi döneminde Kürtlere güvenerek üst yetkiler tanıdığı, Türkiye'yi ise askeri açıdan Irak'tan dışlamıştır (Sönmezoğlu, 2010: 42).

4 Temmuz 2003 tarihinde meydana gelen “çuval krizi” gerilimin en üst noktaya ulaşmasına sebep olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri’nin 11 Türk askerinin başına çuval geçirerek muamele etmesi Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır. ABD’li yöneticilerin bunu Kürt kaynaklardan aldıkları istihbarat neticesinde bu askerlerin bir Kürt lidere suikast yapacağı ve bundan dolayı alıkonulması gerekçesini sunması, Kürtlerin Türklere göre tercih edildiğinin en önemli göstergesidir (Özkahraman, 2017: 51). Buna paralel olarak Türkiye, Bağdat’ta istikrarı sağlamak için asker göndermeyi teklif etmiş, ancak Kürt liderler bunu reddedince tezkere çıkmasına rağmen asker gönderilmemiştir (Sönmezoğlu, 2010: 44).

Sonuç olarak Irak Savaşı, gayri meşru nedenlerden dolayı uluslararası toplum ve birçok devlet tarafından gayri meşru olarak görülmüştür. Bunun yanında ABD’nin ve Irak halkının güvenliği için oldukça ağır sonuçlar yaratan savaş, Irak’ı kaos ve istikrarsızlığa sürüklemiştir. ABD’nin demokrasi, insan hakları getirme söylemleri havada kalmış, ABD askerlerinin ahlak dışı davranışları sonucunda insan hakları ihlalleri ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Türkiye’nin savaş dışında kalma politikası ve 1 Mart tezkeresi Türkiye’nin başarılı bir siyaset izlediğini bize göstermektedir.

SONUÇ

Kurulduğu tarihten itibaren “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” söylemini benimseyen ve dış politikasını bu söylem etrafında şekillendiren Türkiye için belli dönemler kırılma noktaları olarak adlandırılmaktadır. Ortadoğu ile kurulduğu günden itibaren sınırlı bir etkileşim içinde olan Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ile yaşanan iktidar değişikliğinden dolayı ilişkiler yön değiştirmeye başlamıştır. 1950-60 arasındaki süreçte Amerikan eksenli izlenen politikalar çerçevesinde Türkiye’nin “emperyalizmin jandarması” olarak görülmesi, Ortadoğu ile kurmaya çalıştığı ilişkilerine saplanan zehirli bir ok gibi, neredeyse her dönem eleştiri konusu olmuştur.

Çalışmanın ana hatlarını oluşturan 1980 sonrası dönemde ise, Türkiye’nin Ortadoğu politikası ülkenin iç dinamiklerinde ve yönetim yapısında meydana gelen değişimlere paralel olarak şekillenmiştir. Bu dönemde yaşanan insan hakları ihlalleri ile Batı’dan dışlandığı ölçüde yeni ülkeler ile ilişkiler geliştirmek isteyen Türkiye, Ortadoğu ile ilişkilerini ekonomik temelde geliştirmiştir. 24 Ocak kararları ile liberal ekonomi politikalarının benimsenmesiyle ihracat yapılması ihtiyacı bunun temel nedenini oluşturmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen Irak-İran savaşında Türkiye’nin arabuluculuk rolünde bulunması, Türkiye’nin bu dönemde izlediği politikanın en açık göstergesidir

1990 yılında Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte Türkiyede meydana gelen bölgesel krizlerde uluslararası toplum, Amerika ile birlikte hareket etmiştir. Terör ile mücadele bağlamında Suriye ile ilişkilerini geliştirirken, 1991 yılında Körfez müdahalesinde de yine uluslararası toplum ile beraber hareket ederek BM tarafından oluşturulan uluslararası orduda yer almıştır.

2002 yılında Türkiye’nin iç yapısında meydana gelen değişimler bu bağlamda meydana gelen değişimlere verdiği tepkilerin de değişmesine yol açmıştır. 1 Mart 2003 yılında verilen karar ile Irak’ın işgaline askeri destek verilmesi meclis tarafından reddedilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti parlamentosunun verdiği bu karar her ne kadar ABD tarafından ihanet olarak karşılsa da Avrupa Birliği açısından Türkiye’nin imajının olumlu yönde değişmesine sebep olmuştur. ABD’nin Irak Savaşı sonrasında, taahhütlerini yerine getirememesi, Ortadoğu’da demokratik, insan haklarına saygılı, model bir ülke oluşturamaması, Türkiye’nin verdiği kararın doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Türkiye, uluslararası sistemde meydana gelen değişimlere ve ulusal yapısındaki yapısal değişimlere bağlı olarak Ortadoğu politikasını şekillendirmiş, sınır güvenliklerini ana merkeze alarak ilişkilerine yön vermiştir.

KAYNAKÇA

- Aldur, M. S. (2009). 58. ve 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Ortadoğu Politikası (Doctora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü).
- Altunışık, M. B. (2008). The Possibilities And Limits Of Turkey's Soft Power In The Middle East. *Insight Turkey*, 10(2), 41–54.
- Bilen, Ö. (2009). Ortadoğu su sorunları ve Türkiye. TESAV, Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, (Yayın No: 10).
- Doster, B. (2012). Bir Bölgesel Güç Olarak İran 'In Ortadoğu Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 4(44), 44–51.
- Durcan, H., & Karaca, A. (2013). 1950 – 1980 Döneminde Türkiye - Ortadoğu İlişkileri. *Canik Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(14), 121–137.
- Er, M. Y. (2007). 1. Körfez Savaşının Taraflar Bağlamında Analizi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2) 33-59.
- Gökcan, Ö. (2018). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Bir Kırılma Noktası: Ekim 1998 Krizi Veya Diğer Bir İfadeyle “İlan Edilmemiş Savaş.” *Akademik İncelemeler Dergisi (Aid)*, 13(1), 169–198. <https://doi.org/10.17550/Akademikincelemeler.396405>
- Günel, A. (2016). Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye. *Araş. Gör. Altuğ Günel Ege Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Dergisi*, 21(14), 156–164.
- Güzel, S. Ç. (2018). 1979 İran İslam Devrimi'nin Abd'nin Ortadoğu Politikasına Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 65, 1–8. <https://doi.org/10.17755/Esosder.332110>
- Held, C. C. & Cummings, J. T.(2018). *Middle East Patterns: Places, People, and Politics*. New York: Routledge.
- İşeri, R. (2008). Türkiye'de etnik terör: ASALA ve PKK örneği. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Köse, T. (2014). Türkiye'nin Kuzey Afrika Ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân Ve Sınırları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 41(11), 29–61.
- Özdemir, H. (2014). Turgut Özal: Biyografi. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ozkahraman, C. (2017). Failure of peace talks between Turkey and the PKK: Victim of traditional Turkish policy or of geopolitical shifts in the Middle East?. *Contemporary Review of the Middle East*, 4(1), 50-66.
- Polus, S. S., & Benny, G. (2017). International Organizations Against The Islamic State In Iraq And Syria: An Neo-Liberal Institutional Analysis. *The Social Sciences*, 12(3), 441–451.
- Semiz, Y., & Akgün, B. (2016). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-Abd İlişkileri. *SÜ İİBF Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9)163–181.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye ' Nin Ortadoğu Politikası Ve Batı Etkisi. *Adam Akademi*, 2(11), 79–100.
- Sönmezoğlu, F. (2008). *İki Savaş Arası Dönemde Türk Dış Politikası*. İstanbul: D&R Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2010). *Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve*. İstanbul: D&R Yayınları
- Sönmezoğlu, F. (2012). *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. İstanbul: D&R Yayınları.
- Hatap, F. (2020). Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye'nin Filistin algısı: konstrüktivist bir yaklaşım (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı).
- Gürpınar, B. (2008). Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap İsrail Savaşı. *Fahir Armaoğlu'na Armağan*, 345-371.
- İnan, A. (2013). Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011). *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 5(56).